

Max Engmans "Ett långt farväl" recenseras av Samfundets ordförande.

En utdragen skilsmässa: Finland efter 1809.

Om inte Märkesåret 2009, till åminnelse av den för Sverige katastrofala freden i Fredrikshamn, inte lämnar några andra spår efter sig, vilket man dock kan både hoppas och tro, har det i alla händelser resulterat i en hel serie högklassiga historiska undersökningar på båda sidor om Bottenhavet. Tre av dem står Åboprofessorn Max Engman för: de av honom redigerade essäsamlingarna "Maktens mosaik" (tillsammans med Nils Erik Villstrand, 2008) om hur det gamla svenska riket före 1809 var uppbyggt och fungerade, "Fänrikens marknadsminne" (2009, se rec i NT 2009:4 s. 375-377) om krigets eftermäle, och nu monografen "Ett långt farväl" om storfurstendömet utveckling efter Fredrikshamn.

Det är en imponerande bok som täcker in en mängd aspekter av Finlands utveckling fram till sekelskiftet 1900: hur den finländska förvaltningen, på basis av 1734 års lag och 1772 års svenska regeringsform, kom att gestalta sig, hur det finländska självstyret fungerade i jämförelse med andra autonoma delar av imperiet, hur man ersatte Åbo med Helsingfors som storfurstendömet huvudstad, hur språkfrågan utvecklades, hur lojaliteten försköts från Sverige till Ryssland, den historiska forskningens framväxt, debatten om tacksamhetsskulden m.m., m.m. Det finns ingen möjlighet att inom ramen för en kort recension göra rättvisa åt Max Engmans både lärda och samtidigt ganska lättlästa bok. Ett par av dess temata förefaller dock värda särskild uppmärksamhet, nämligen försöken under 1800-talet att skapa en egen finsk historia, och frågan om Finland var Sverige ett tack skyldigt för de institutioner och lagar som utgjorde basen för autonomins utveckling.

Det är föga att förvåna sig över att både svenska och finska historiker hade problem med att hantera 1809. För många svenskar gällde det att uppfinna en ny grund för det Sverige som uppstod efter 1809. Dessa strävanden ledde till vurmande för ett götiskt förflutet och en tystnad om Finland vilket kunde leda till tanken att Finland "egentligen" varit en separat och således inte integrerad del av det gamla Sverige. Så blev förlusten lättare att fördrå och förtränga. Storfurstendömet intellektuella stod inför en nästan än värre utmaning, nämligen att uppfinna ett förflutet som aldrig förelegat, som Engman visar. Zacharias Topelius, som ju tillsammans med Runeberg och Snellman, var den ledande nationsbyggaren hävdade att egen historia förutsatte existensen av en stat; eftersom ingen sådan stat funnits före 1809 måste följaktligen Finlands historia börja 1809. Dessförinnan var den en del av Sveriges historia. Max Engman ansluter sig till Topelius, som råkade i polemik med den i Stockholm födde J.V. Snellman, vars historieuppfattning var förbunden med förekomsten av en finsk nation som enligt dessa svenskspråkiga tänkare funnits hela tiden inom ramen för det svenska riket.

Denna debatt, som pågick under hela 1800-talet, drevs sedermera med särskild energi av den sedermera av tsaren adlade historieprofessorn och statsmannen Yrjö Koskinen, född Georg Forsman. Den hade inte främst, som dessa ofta uppfattade saken, sin udd riktad mot de svenskspråkiga, utan syftade till att gentemot Ryssland etablera en finsk nationalism. Det var sant att någon finsk stat inte fanns före 1809. Men en nationalanda och en strävan till självstyre fanns, menade man, därför också en historia. Denna baserade sig på det - det rörde sig uppenbarligen om flera olika finska språk eller i alla fall dialekter - då rätt ofullgångna finska språket.

Konststycket var bara att man s a m t i d i g t, separat från det svenska arvet, måste utveckla denna historiesyn o c h betona att Finland var en del av det västerländska samhället, inte av den ryska kulturkretsen. Ryssarna hade anledning att uppmuntra denna språkliga nationalism, som minskade förutsättningen för svensk irredentism. Men det fick ju samtidigt inte gå för långt så att autonomi blev problematisk. Då skulle Finlands exempel kunna åberopas av andra delar av imperiet, av polacker, innevånarna i Moldavien, Valakiet och Bessarabien.

Sammanbunden med denna historiedebatt var frågan om storfurstendömet var skyldig Sverige ett tack för de institutioner som uppenbarligen tjänade den framväxande autonomi så väl. Man behöll 1734 års lag in på 1900-talet och 1772 års regeringsform till 1919, som f.ö. i vad avser presidentens maktfunktioner påtagligt liknar just Gustaf III:s statskick. Detta blev lätt en debatt mellan svensk- och finskspråkiga intellektuella, där de förra hänvisade till det uppenbara, nämligen den institutionella strukturen och dess likhet med den svenska och dessutom till hur andra finsk-ugriska folk inom imperiet levde. De finskspråkiga nationalisterna menade att Finland under den svenska tiden som ett slags koloni bara levererat kanonmat och utsatts för förödelse, genom flera ryska ockupationer 1713-1721, 1741-1743 och 1808-1809. Om Finland alls var skyldig Sverige något, vilket var tveksamt, hade detta för länge sedan gottgjorts på slagfälten och genom skatter till kronan. Snellman förnekade hela idén om att en nation kunde vara skyldig någon annan; det var fråga om byte av idéer inom en gemensam civilisation.

Denna debatt slår av naturliga skäl an känsloträngar. Mannerheim refererade till den i sin dagorder vid vinterkrigets slut i mars 1940, 130 år efter skilsmässan från Sverige. Då hänvisade han dels till Finlands mission som del av den västerländska civilisationen, dels också till att Finland med råge betalat den skuld man hade till denna. Under Märkesåret har finska referenser till detta historiska arv varit ganska få. F. statsministern Paavo Lipponen har ställt frågan om hur den finska historien gestaltat sig om gränsen mellan rysk-ortodox kultur och den västerländska i stället gått längs Bottenviken?

Man skulle önska att Engmans bok, ja alla tre, fick en vid läsekrets både här och i Finland.

Mats Bergquist

Max Engman, Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809. 344 s,
Atlantis, Stockholm 2009